

найбільш вражаючим є науковий доробок Ярослава Дашкевича, засновника та багатолітнього керівника Відділення, – близько 800 позицій. Упорядникам вдалося зібрати всі праці вченого, зокрема й ті, що побачили світ після виходу в 2006 р. покажчика укладеного М. Кривенко, а також ті, які вийшли вже після його смерті. Зібрана воєдино бібліографія буде добрим підґрунтям для майбутніх дослідників, котрі провадитимуть подальші студії над спадщиною Я. Дашкевича.

Упорядники подали коротку біографію кожного співробітника, зазначивши основні напрями досліджень та список його наукових праць, який уклали у три тематичні блоки. У перший винесено окремі видання – книги та брошури, автором яких виступає співробітник, з переліком відгуків і рецензій на них. У другий виокремлено редагування й упорядкування монографій, збірників статей та інших едиційних проектів, у реалізації яких учені брали участь. Матеріал перших двох розділів розміщено за хронологією (без виділення окремих років), а в межах кожного року – в алфавітному порядку. У третьому блоці наведено бібліографічні відомості про статті, які з'явилися друком у збірниках і журналах, у матеріалах і тезах наукових конференцій, в енциклопедіях, у газетах тощо. Публікації, датовані одним роком, розташовано за алфавітом українською та іноземними мовами.

Бібліографічний покажчик за 1992–2012 Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України є гідним підсумком 20-літньої діяльності наукової установи, демонструючи науковий потенціал, високий професіоналізм, широкий діапазон досліджуваних тем та велику працездатність співробітників.

На основі окремих видань Відділення простежується становлення історичної науки в незалежній Україні. Аналіз їхньої проблематики дозволяє виділити основні актуальні напрями історичних студій, і тих, які продовжили ще довоєнні дослідження, опираючись на їхні традиції, і тих, які були започатковані Львівським відділенням.

Ірина СКОЧИЛЯС (Львів)

* * *

Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях. Володимир-Волинський район / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення; Упоряд. О. Голько, О. Тучак, Н. Халак. – Львів, 2014. – 96 с. + мапа. – ISBN 978-966-02-7194-4

Для сучасних українських істориків, які фахово досліджують період Другої світової війни важливим є узагальнення інформації про українські жертви напередодні та у часі війни. Таким узагальненням стане картографування статистики українських втрат на Волині у 1938–1944 рр. Підставовими матеріалами для карт є створення спеціальних таблиць, до яких слід залучити весь комплекс джерел: архівних, історіографічних, усної історії, статистичних, картографічних та ін. Міждисциплінарний підхід дозволить на основі опрацьованого матеріалу за допомогою географічної інформаційної системи (ГІС) створити карти, у яких унаочнити інформацію про

статистику українських втрат, порівнюючи ці дані із іншими рівнями просторового аналізу, в тому числі демографічними, політико-адміністративними та ін.

Для опрацювання цієї теми необхідний комплексний підхід, оскільки для підрахунків загальної кількості загиблих українців, зокрема на Волині, повинні бути включені дані про: депортації мирних жителів радянськими каральними органами у 1939–1941 рр.; втрати під час військових дій; вивезених на примусові роботи у Німеччину; біженців, котрі перебралися за р. Буг; загиблих у результаті терору нацистського окупаційного режиму та польсько-українського протистояння.

Серію картографічно-довідкових видань “Українські жертви Волині 1938–1944 рр. у картах і таблицях” розпочинаємо альбомом, який вміщує мапу й таблиці, що підсумовують підрахунки кількості загиблих серед українського населення в результаті польсько-українського збройного протистояння

на теренах Володимир-Волинського району напередодні та під час Другої світової війни. Підґрунтям для створення карти стали опубліковані спогади українців – свідків Волинської трагедії 1938–1944 рр.¹ Ретельне подвірне опитування мешканців – очевидців чи учасників тих подій – у кожному селі та навколишніх населених пунктах (колоніях, фільварках, хуторах тощо) Володимир-Волинського району дозволило з'ясувати прізвища вбитих у той період українців та їхню чисельність у межах цих поселень. Записи в різних населених пунктах фіксують ті самі трагічні події, імена жертв і виконавців злочинів. Окрім ідентифікованих загиблих, до уваги взято також згадки про тих, прізвища яких не встановлені.

При опитуванні свідків інтерв'юери використовували відомості з архівних джерел. Йдеться передовсім про радянські документи 1944 р. – акти сільських, районних і обласних комісій для розслідування злочинів німецьких фашистів, складені по свіжих слідах подій 1941–1944 рр. Інтерв'юентам ставилися конкретні запитання про випадки протистояння, згадувані в цих документах. За висновками вітчизняних істориків, самостійно такі акти не можуть бути підставою навіть для приблизних обчислень кількості жертв як з українського, так і з польського боку. Пояснюється це їхньою фрагментарністю, оскільки ідентифікація вбивць мирних жителів здійснена лише щодо кількох районів (найбільш повними є відомості про те, від чиїх рук загинуло цивільне населення в Турійському районі). Доволі рідко вказується й національність страчених (переважно з Маневецького, Старовижівського, Рожищенського та деяких інших районів). Джерелом для створення карти стали документи Крайового проводу північно-західних українських земель ОУН (Б) та організаційна документація ВО УПА “Турів” (звернення з приводу подій на Волині, звіти про суспільно-політичну роботу, узагальнені інформації про військово-політичну ситуацію та антиукраїнську діяльність польського підпілля). На увагу заслуговують документи, в яких йдеться про конкретні факти вбивств українських мешканців у червні – до середини липня 1943 рр., оскільки вони пояснюють початок масового польсько-українського протистояння. Детальний аналіз архівних даних та зіставлення їх із свідченнями очевидців слугували додатковим підтвердженням окремих фактів, прізвищ і т. д.

Розуміючи потребу критичного підходу до спогадів, у питанні обліку поіменно названих жертв ми розглядаємо такі розповіді як достовірне історичне джерело, до того ж єдине, за яким можна вивести статистику, що наблизить до вірогідних підрахунків загальної кількості загиблих. Публікація спогадів здійснювалася на основі диктофонного та наративного записів свідчень тогочасних мешканців усіх без винятку міст і сіл теперішньої Волинської області, очевидців українсько-польського протистояння 1938–1944 рр. у своєму населеному пункті. Було запропоновано користуватися квестіонарем обсягом у 5 сторінок, розробленим з огляду на можливості методики усної історії.

Українські джерела зафіксували по Володимир-Волинському району 1916 загиблих українців, а польські – тільки 73 особи (тобто у 26 разів менше). Хоча польські дослідники й не ставили собі за мету з'ясувати масштаби людських втрат з іншого боку, однак для уточнень наведені конкретні дані не варто оминати увагою. В опублікованих українських джерелах висновки про жертви серед українців у Володимир-Волинському районі зроблено на основі прізвищ убитих, які називали свідки.

Як знаємо, збір відповідних спогадів був розпочатий тільки із середини 1990-х рр. ентузіастами-краєзнавцями. На той час очевидці, які залишилися живі, вже були в поважному віці, свідчення з української сторони були записані після п'ятдесяти років від трагедії (польські дослідники взяли до такої праці ще в середині 1980-х рр.).

Через обмежене коло опитаних кількість українських жертв є заниженою й має суто оцінний характер. Попри це, спробуємо порівняти чисельність загиблих українців у Володимир-Волинському районі 1916 осіб із аналогічними польськими втратами (за українськими та польськими відомостями). Українські свідки говорять про 1157 загиблих поляків, але ця інформація є далекою від істини, оскільки не охоплює цілий ряд польських за національним складом жителів населених пунктів про які українські свідки не мали відомостей. Саме тому ми вирішили не наносити на карту жертви з польського боку, бо українські джерела не забезпечують належної повноти, а опубліковані польськими дослідниками дані ще потребують докладного перегляду.

У польських документах зазначено на цій території 3329 убитих поляків, 18% з яких не названо за прізвищами (перелік із 30 населених пунктів, у яких загинуло понад 50 осіб).

На сьогодні ще можливе коригування кількості загиблих поляків на підставі українських архівних матеріалів. Зокрема тих, які документують евакуацію громадян польської національності впродовж 1944–1945 рр. із СРСР до Польщі. Для прикладу, 1945 р. на територію Польської держави евакуювалися 7 035 поіменно названих поляків із міста Володимир-Волинський, 660 – із Вербського, 534 – з Устилузького та 431 – з Володимир-Волинського районів. Списки тих, хто подав заяви на виїзд, а

також поешелонні списки осіб, які перетнули радянсько-польський кордон, збереглися. Вони засвідчені підписами уповноважених представників з обох сторін і скріплені печатками урядових комісій.

За шість років (із 1939 по 1945 рр.) чисельність польського населення у Володимирі-Волинському зросла на 6000 осіб. Ці поляки, котрі знайшли прихисток у місті, а згодом виїхали до Польщі, вочевидь, були втікачами із сіл цього та інших районів. Саме на це число можливо зменшити невідомі жертви у воєводстві загалом, у т. ч. й по Володимир-Волинському району, які фігурують у польських публікаціях.

Документи про переселення поляків потребують уважного зіставлення зі списками загиблих, що оприлюднені польською стороною. Мовиться не лише про поіменні переліки. Необхідний аналіз загальних статистичних даних: кількості поляків, які жили в певному населеному пункті; виселених у 1939–1941 рр.; загиблих; переселених. Таких порівнянь досі не робили ні польські, ні українські дослідники.

Дані статистики українських джерел щодо втрат українців у результаті польсько-українського протистояння напередодні та в період Другої світової війни відображені на карті сучасного Володимир-Волинського району (станом на 1939 р. – частина Володимирського повіту). Системою позначок нанесено таку інформацію: населені пункти (ті, що існували на 1939 р.; у разі зміни назви подається сучасний її варіант), у яких зафіксовано українські жертви впродовж 1938–1944 рр. (величина кружків сірого кольору повідомляє про масштаби втрат), т. зв. пляцувки – скупчення цивільних поляків, де утворювались польські збройні осередки, що стали підрозділами Армії Крайової (зображені синім), стаціонавання гітлерівських військових підрозділів з поляків-шуцманів (оранжевим), територію постійного розміщення Північно-західної військової округи “Турів” у 1943–1944 рр. (заштриховано блакитно-жовтими смугами). Розрізнено також зниклі (позначено рожевим) та існуючі до сьогодні (написи чорним) поселення. До карти додана таблиця населених пунктів району, які існують досі та тих, що зникли (колонії, хутори, лісничівки, військові осади та ін.) з інформацією про адміністративний статус, склад населення, наявність гітлерівських гебітскомісаріатів, районних управ та поліційних відділів із поляків-шуцманів, також наявність польських озброєних осередків та статистику українських жертв в результаті польсько-українського протистояння на Волині у 1938–1944 рр.

Картографічна інформація свідчить про понад 80 поселень по всій території району з втратами українського населення. Чітко простежується залежність величини цих втрат від розміщення сіл стосовно польських збройних осередків: найвідчутніше постраждали села, розташовані поблизу або в радіусі їхньої дії. Села з великою кількістю українських жертв бачимо навколо бази Білин, де було локалізоване найбільше польське воєнізоване угруповання – т. зв. Білинська Річпосполита. Звідти з другої половини 1943 р. до весни 1944 р. тероризували українське населення сіл Охнівка, Верба, Нова Верба, Ворчин Старий, Зоря, Вірів, Селиськи, Писарева Воля, Турівка, Стенжаричі, Заболоття та ін. У всіх названих селах є багато убитих серед українців. Можна виділити місяці, коли польський терор був особливо масовим і потужним: у липні – серпні й листопаді 1943 р., лютому 1944 р.

Довкола колонії Юзефин та військової осади Фундум, де діяли польські боївки з військових легіонерів, зафіксовані людські втрати в українських селах Суходоли, Дігтів, Ласків, Воштин, Хотячів, Русів, Ізів, Желінів, Рогожани, Лудин, Рокитниця, Чорників, Березина.

Схожа ситуація спостерігається навколо міст Володимира-Волинського та Устилуга, де розміщувалися гітлерівські гарнізони та – від квітня 1943 р. – поліцейські підрозділи з поляків-шуцманів.

Численні українські жертви були і в селах, розташованих уздовж залізничних колій (Верба, Зимне, Фалемичі, Бубнів). Польські озброєні бойовики та гітлерівці з бронепоездів обстрілювали населені пункти та здійснювали рейди окремими загонами проти українців від літа 1943 р.; у селах Писарева Воля, Жовтневе вели обстріл з німецької танкетки. Усе це вказує на узгодженість дій та попередню підготовку.

Польські історики послуговуються тезою про “відплатні акції” щодо українських сіл. Терор нацистського окупаційного режиму потребує окремого розгляду, натомість окремі українські джерела містять згадки про польські напади на українські села Володимир-Волинського району впродовж 1943 р.: Селиськи, Яковичі, Ліски, Шури, Ворчин Старий, Рокитниця, Новини, Овадне, Нова Верба, у травні (Хворостів, Хмелів), також до липня того року (Руснів), напочатку липня (Ласків), у середині літа (Стенжаричі, Турівка, Писарева Воля) чи загалом влітку (Когильне, Микитичі, Дубники), від середини 1943 р. (Бегета, Верба, Стрілецька, Заболоття), восени (Жовтневе (Могильне), Фалемичі, Зоря, Вірів); далі в січні – лютому 1944 р. (Людмільпіль, Кладнів, Ворчин Старий, Зоря, Стенжаричі, Дубники, Мареклівка), березні (Микитичі, Коритниця, Чернявка, Полум’яне). Такі факти виявляють намагання окремих польських дослідників послідовно уникати згадки про винищення місцевого українського населення і вже геть некоректними є спроби виправдати злочини поляків-шуцманів із

гітлерівських поліцейних підрозділів. Про це свідчить 1916 загиблих українців тільки у Володимир-Волинському районі від рук поляків-шуманів у тісному сприянні гітлерівських військ та з'єднань радянських партизанів. Складність цієї дискусії полягає в тому, що в Польщі дослідження подій на Волині є державною програмою, а в Україні аналогічною проблематикою та публікацією свідчень очевидців займаються окремі історики. Для забезпечення паритетності позицій українських і польських учених в обговоренні всіх аспектів Волинської трагедії необхідно підняти це питання в Україні на рівень державних установ, щоб його професійно вивчали наукові колективи таких інституцій, як, скажімо, Інститут національної пам'яті. Складність цієї дискусії полягає в тому, що в Польщі дослідження подій на Волині є державною програмою, а в Україні аналогічною проблематикою та публікацією свідчень очевидців займаються переважно краєзнавці. Картографування статистики українських втрат на Волині у 1938–1944 рр. дозволить проводити компаративні дослідження, співставляючи дані про втрати народів Центрально-Східної Європи у Другій світовій війні.

Для забезпечення паритетності позицій українських і польських учених в обговоренні всіх аспектів Волинської трагедії необхідно підняти це питання в Україні на рівень державних установ, щоб його професійно вивчали наукові групи таких інституцій, як, скажімо, Інститут національної пам'яті.

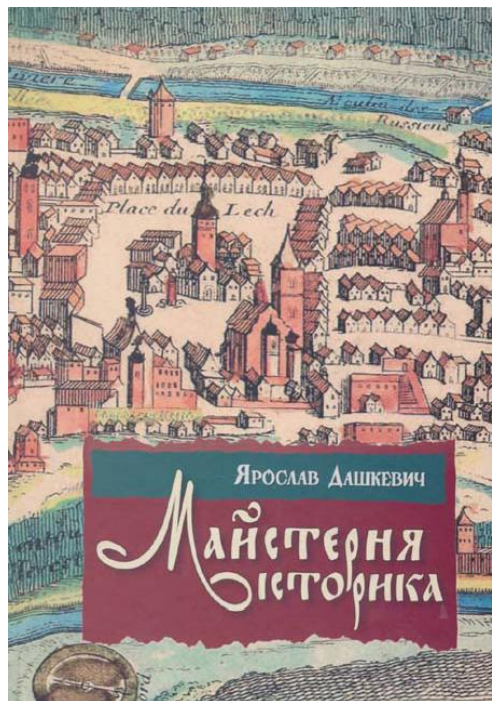
Надія ХАЛАК (Львів)

Примітки:

¹ Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Володимир-Волинський район / Упоряд. і комент. І. Пушук. – Луцьк, 2011. – 417 с.; Царук Я. Трагедія волинських сіл 1943–1944 рр. – Львів, 2003. – 189 с.

* * *

Дашкевич Я. Майстерня історика: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни / Нац. акад. наук України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського, Львівське відділення; Упоряд. А. Гречило, М. Капраль, А. Фелонюк. – Львів, 2011. – 792 с. – ISBN 978-966-441-269-5

Книга видатного українського історика Ярослава Дашкевича (1926 – 2010) містить статті, рецензії та інші праці з важливих ділянок української історичної науки: джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін. Дослідження з цих галузей історичного знання розглядаються автором як підґрунтя для здобуття об'єктивних знань про минуле та служать “фаховою майстернею” історикам.

Протягом 1962–2010 рр. Я. Дашкевичем опубліковані численні розвідки з джерелознавства історії України середньовічного, ранньомодерного та новітнього періодів (значна частина їх стосується джерел східного походження), а також з генеалогії, історичної демографії, геральдики, емблематики, вексидоотогії, сфрагістики, історичної іконографії, історичної географії, топоніміки, історичної картографії, картознавства, архівознавства, дипломатики, філігранології, історії паперу, метрології та інших спеціальних історичних дисциплін.

До розділу “Генеалогія, просопографія” входять 5 статей: “Дослідницькі проблеми української генеалогії” (с. 235–237), “Об'єктивне і суб'єктивне в просопографії” (с. 238–244), “Хмельницькіана” (с. 245–249), “Чи була українська шляхта?” (с. 250–252) та “Грецький рід Капніссі-Капністів та його роль у політичному й культурному житті України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.)” (с. 253–254). Три з цих статей були опубліковані у віснику “Знак”, дві інші – у збірниках матеріалів різних конференцій.

Андрій ГРЕЧИЛО (Львів)